

УДК 94(477-25):82-94

*Ольга Мусяченко,
ORCID ID: 0000-0001-5132-9381*

*Дарина Кучереженко
ORCID ID: 0000-0001-8663-3789*

Київський університет імені Бориса Грінченка

Київ у спогадах Олександра Кошиця: досвід розробки театралізованої екскурсії

Abstract. The current full-scale invasion of Ukraine by Russia has turned the attention of the Ukrainians to their own history, which includes Kyiv City, the nation-building processes in it, and the characters who contributed to these processes. Oleksandr Koshyts is a prominent figure in the development of artistic-cultural self-realization of the Ukrainians during the Ukrainian revolution of 1917 – 1921. In this article, we have reviewed the fragments of the memoirs of Oleksandr Koshyts as a means of the portrayal of everyday life of the young people of Kyiv at the end of XIX – beginning of XX centuries in the context of the practical work of the Bureau of Theatrical Excursions. We have presented the episodes from the memoirs that portray the atmosphere of the Kyiv Theological Seminary and Academy, the contemporary music life, and the colorful episodes from the lives of prominent Kyiv citizens. Such analysis and synthesis of the collected material help to multidimensionally recreate the city atmosphere in the practice of creative industries, as well as to contribute to the establishment of the capital's brand as an artistic and nation-building environment and to complement the regional studios.

Keywords: excursions, tours, tourism, Kyiv, creative industries, Oleksandr Koshyts, memoirs

*Нарешті в чудовім мареві ясного дня щось на обрії
заблищало, заіскрилось золотом, забіліло, замиготіло – Київ!*

Київ, столиця незалежної України, як й інші міста, проживає процеси декомунізації, деколонізації та позбавлення від радянських штампів і міфів. Ці зрушення мають ґрунтуватися на науковому пошуці та розробці ефективних шляхів презентування інформації про нашу минувшину, культуру, постаті видатних українців.

Однією з таких постатей, незаслужено забутих в радянські часи, є Олександр Кошиць (1875 – 1944). Український диригент, композитор, етномузиколог, який останнім часом стає відомим широкому загалу, насамперед як керівник Української республіканської капели, що за дорученням Симона Петлюри здійснювала «мистецьку дипломатичну місію» в країнах Заходу. Завдяки капелі світ дізнався про різноманітність української музичної культури, а також, найбільш популярний факт, – про «Щедрик» Миколи Леонтовича (на цю мелодію потім було створено композицію «Carol of the Bells»).

Олександр Кошиць – талановитий письменник-мемуарист, який залишив надзвичайно колоритні спогади про Київ кінця XIX – початку XX ст. «Спогади» містять описи повсякденного життя, розваг, мистецького середовища Києва та багатьох культових київських локацій. Останнє дуже зручно для побудови екскурсійних маршрутів.

Формат театралізованих екскурсій відносно новий, але набуває все більшої популярності у світі та Україні. Такий вид дозвілля покликаний формувати уявлення про історичне минуле держави, особливості соціокультурної ситуації та яскраво презентувати культурну спадщину, створювати атмосферу та настрої епохи. Київ став рідним містом для багатьох непересічних особистостей, які, на жаль, недостатньо популяризовані. Ініціатива «Бюро театралізованих екскурсій» має досвід розробки маршрутів, присвячених видатним киянам: Борису Грінченку, Івану Нечую-Левицькому, Валер'яну Підмогильному (сценарії – Ольги Мусіяченко). «Київ у спогадах Олександра Кошиця» є логічним продовженням цієї тематики. Розробники не ставили перед собою завдання відтворити усі епізоди в хронологічному порядку, адже при побудові екскурсійного маршруту підбір матеріалу диктує географія і навколишнє середовище. Головна мета – розповісти про Олександра Кошиця та показати Київ і його життя крізь призму «Спогадів».

Окремі фрагменти зі «Спогадів» були використані під час тематичних заходів у Музеї становлення української нації «Де шукати колядки: від гір Карпатських до Кубані» (26 грудня 2021 р.). Зокрема – епізод, присвячений запису пісень на Кубані.

ДЕ ШУКАТИ КОЛЯДКИ: ВІД ГІР КАРПАТСЬКИХ ДО КУБАНІ

26 ГРУДНЯ, 15.00

Запрошуємо поринути в атмосферу Різдва, українських колядок, етнографічних досліджень та мистецької дипломатії! Ця лекція є логічним продовженням попередньої, яка відбулася 11 грудня. Поміркуємо про те, звідки ми дізнаємося про «справжні» традиції та атрибути святкування, про роль, яку дослідження традицій відігравало в епоху національного відродження та української революції 1917–1921 років. Гості почують про дослідження Олександра Кошиця, колядки з Кубані та культурну дипломатію Симона Петлюри.

В нашого хазяїна умная жона
Київська обл. Поліський р-н, с. Діброва
В нашого хазяїна умная жона*

*Приспів: Бог йому (ему) дав,
не заві(и)дуйте,
панові-братці, дасть Бог і вам

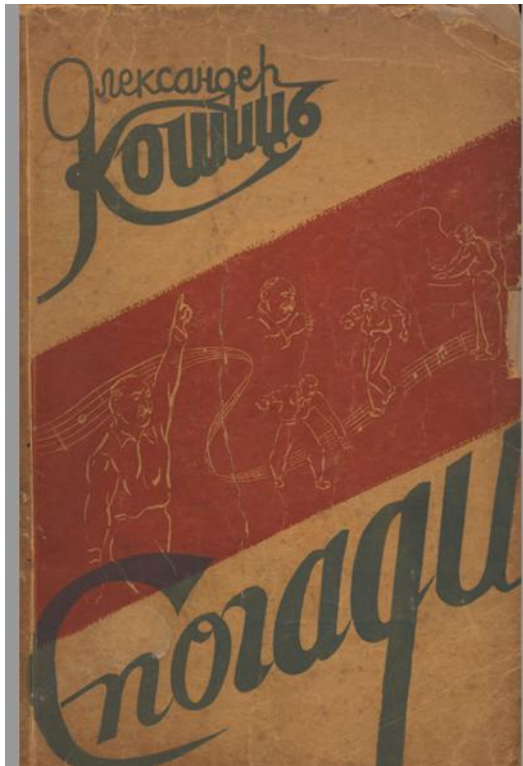
Да й закупила ох (да) трі городи*
Ой одін город, да із панамі*
А другій город, та й з мужикамі,*
А третій город да (та) й з козаками,*
Ой с панаміне суди судіти*
А з мужикаміе дело робіти*
А з козакаміе в войско ходіти*

*Фото та буклет із заходу в Музеї становлення української нації
Photo and booklet from the event at the Museum of the Formation of the Ukrainian Nation*

Власне видання «Спогади» Олександра Кошиця, зокрема його перша частина, були написані у 30-х рр. XX ст. Оригінальне видання першої частини спогадів було

видане 1947 р. канадською діаспорою, місто Вінніпег¹. Як зазначається в самій передмові до згаданого видання, головну редакцію «Спогадів» перевела пані Т. Кошиць. «При редагуванні мова та стилістика не зазнала змін – це жива мова малої батьківщини Тараса Шевченка й Олександра Кошиця»². Подальше видання мемуарів здійснене вже за часів незалежності України – у 1995 р.³

Олександр Кошиць — студент Духовної Семінарії
Знімка з 1895 р.

*Обкладинка видання 1947 р. Світлина Олександра Кошиця часів навчання в Семінарії
Cover of the 1947 edition. Photo of Oleksandra Koshytsa during his studies at the Seminary*

Київська історія життя Олександра Кошиця почалась з 1890 р. і його вступу до Київської духовної семінарії. «...Закінчилась доба дитячого життя. Далі ставало щось нове, серйозне – життя серед дорослих, серед нових обставин, у новому місті, а головне у Києві»⁴, – писав Олександр Кошиць.

Тому маршрут екскурсії розпочинається у Верхньому місті, а потім спускається через Воздвиженку вниз, на Поділ, де знаходилися Київська духовна семінарія й Київська духовна академія.

¹ Кошиць, О. (1947). Спогади. Ч. 1. Вінніпег. 376 с.

² Кошиць, О. Спогади. Ч. 1. С. 9.

³ Кошиць, О. Спогади. Київ: Рада, 1995. 384 [5] с.

⁴ Кошиць, О. Спогади. Ч. 1. С.238.

*Софійський собор (фото Ольга Мусіяченко)
Sophia Cathedral (photo by Olha Musiyachenko)*

Перша київська локація – біля Софійського собору: «Сіли і прямо в готель “Женева”, біля Софії». «Коли я вийшов на вулицю та глянув ліворуч угору – на мене наче посунулася колосальна біла гора з золотим верхом, що прямо сліпила очі – це була дзвіниця Софії. Хрест здавався під самим блакитним небом, по якому бігли біленькі, легкі хмарки. Коли глянути на хрест та небо, то здавалось, що хмари стоять, а дзвіниця сунеться на тебе – от-от упаде. Страшно, моторошно й радісно. Тоді я ще не міг усвідомити архітектурної краси, але мене вразило “щось”. І досі ще свіже те перше враження... І коли заплющу очі, то не тільки бачу цю дзвіницю, але майже переживаю те ж хвилювання що й тоді»⁵, – перші враження Олександра Кошиця від Києва

Після Софійської площі маршрут прямує в бік Воздвиженки із зупинкою у сквері Київських інтелігентів і розмовою про Київське оточення Олександра Кошиця, тогочасне музичне середовище міста й роль митців у процесах національного відродження (музичному середовищу Києва другої половини XIX – початку XX ст. присвячено статті Мусіяченко О. С. «Дослідження образу музичного життя Києва другої половини XIX – початку XX ст. на сторінках друкованих джерел»⁶).

Далі – Воздвиженка. Ця історична частина Києва та епізоди «Спогадів», які з нею пов’язані, варті окремої уваги. У кінці XIX – на початку XX ст. її вигляд суттєво відрізнявся від сучасного. Більшість вулиць були забудовані одно- чи двоповерховими

⁵ Кошиць, О. Спогади. Ч. 1. С. 238.

⁶ Мусіяченко, О. С. Дослідження образу музичного життя Києва другої половини XIX – початку XX ст. на сторінках друкованих джерел. *Наукометричний журнал ScienceRise*, Том 9, № 1 (26) (2016). С. 23-31.

будинками, а схили були порослі густими садами. Саме з цією місцевістю пов'язане поетичне вечірнє музикування.

Сюди Олександр Кошиць з друзями-семінаристами мали звичку ходити грати для задоволення або й на запросини когось зі знайомих (крім того, що вони обожнювали музику, семінарія давала ще й доволі високий рівень музичної освіти, зокрема семінаристи вчилися грати на інструментах). *«Бувало так. Чудовий весняний вечір. Ми забираємо інструменти і йдемо на Воздвиженку. Заходимо у який-небудь двір, проходимо його і здіймаємось далі на гору, вкриту деревами. Воздвиженська до половини йде між горбами, вкритими темними гаями. Сідаємо і розпочинаємо який-небудь сентиментальний вальс як “Дунайські волни” або “Тіхий вітерок”, або щось в цьому роді. Обивателі цього двору, та й сусідніх, слухають безплатну музику й плещуть. А ми, як жерці мистецтва, пограємо трохи і далі куди-небудь на Діхтяри або Гончари, де є затишні лісові закутки»⁷. Або з таким продовженням: «Але нарешті хтось з нас не витримав й спровокував усіх на страшенно гамірного та голосного гопака. Це було так несподівано й зухвало, що ми всі втратили всяке почуття міри і рипіжили, як тільки могли, а В. Біляновський до того ж пустився на траві танцювати. Не пройшло й хвилини, як уже відчинилась решта вікон і з них показались сонні обивателі, вимахуючи кулаками і розносячи усіх наших родичів до третього коліна! Добре, що тут трудно достати поліції, а то мали б роботу. Ми зупинили музику, огризаячись рушили далі»⁸, – згадував Олександра Кошиць.*

Ці епізоди ми прагнули відтворити на одній із галявин.

Світлина з репетиції
Photo from the rehearsal

Експедиція до Дня Києва
Excursion to the Day of Kyiv

⁷ Кошиць, О. Спогади. С.164.

⁸ Там само. С.166.

На Воздвиженці трапилося ще кілька дотепних історій, пов'язаних із запросинами в гості. Одна з них, до прикладу, переповідає, як Олександра Кошиця з друзями було запрошено грати на іменини, але аж на 11 годину вечора: *«Тож коли прийшов час (чудова, тепла ніч) забрали інструменти й рушили кудись далеко, аж на Вознесенський Спуск. Приходимо до двору й бачимо: хвіртка й ворота замкнені (пізня пора), але поруч будується невеличкий будинок з цегли і можна пройти у двір через ніші вікон. Ми так і робимо. Проходимо темний тихий двір (все спить), входимо там в якийсь будинок. Бачимо – коридорна система, багато дверей, над кожним номер. Знаходимо номер іменинника, але двері замкнуті й нікого, як видно, немає, або поснули. Нас обдурено! Ми обурились... і от оркестр вистроївся в тихому й темному коридорі і на даний мною знак як ушкварить гопака фортіссімо! На восьмому, чи дев'ятому такті враз обірвали, і, не успіли обивателі опам'ятатись, як ми тим же шляхом вихопились на вулицю й стали кожний під темними каштанами, та дивимось, що то за ефект зробила наша серенада...»⁹.*

Наступна локація – одна з найбільш культових не лише для спогадів Олександра Кошиця, а й для Києва та його типажів загалом. Це Андріївський узвіз, 22-А. Тут, згідно «Спогадів» колись мешкала легендарна Проня Прокоповна. Принаймні, так стверджував домовласник, Іван Йосипович Шатров. Сучасні путівники Андріївським узвозом також не оминають увагою мешканців будинку. *«У 1905 р. О. Кошиць, змінивши кілька адрес на Андріївському узвозі, оселився в Івана Йосиповича Шатрова. У його садибі (куди, до речі, входили три будинки – №22, 22-А, 22-Б) містилося кілька іконописних і іконостасних майстерень»,* – пише путівник. *«Андріївський узвіз. Його історія та путівник по Музею однієї вулиці»¹⁰.* *«А про Івана Йосиповича можна сказати й більш докладно. Він належить до тих антиків, яких гарно змалював Лесков в своєму нарисі “Кієвські антикі”. Він належить до типових київських старофасонних міщан, зразок давно минулого патріархального київського життя, знає Київ як свої п'ять пальців. Досить сказати, що він купив хату у того Серкова (Сірка), якого введено в комедії “За двома зайцями”, та знав прототипів, з натури яких малював автор персонажів своєї комедії. Так що, знаю, що тут сиділа по празниках безмертна Проня Прокоповна та чекала Голохвастова Як каже Іван Йосипович, то теж тип не видуманий, а реальний; каже, що він його сам знав...»¹¹,* – згадував Олександр Кошиць. Тому серед героїв театралізацій тут, окрім мешканців будинку, – Проня Прокоповна та Голохвостий, який пригощає туристів цукерками: *«Чим же міне баршиень прекрасних поштувати? Позвольте канахветок!»¹².*

⁹ Кошиць, О. Спогади. Ч. 1. С. 278-279.

¹⁰ Шльонський Д., Браславець, О. Андріївський узвіз. Його історія та путівник по Музею однієї вулиці. Львів-Київ. 2008. С. 91.

¹¹ Кошиць, О. Спогади. С. 270.

¹² Старицький, М. Вибрані твори. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро». 1967. С. 137.

Меморіальна дошка Олександр Кошицю на будинку Андріївський узвіз, 22-А (фото Ольги Мусяченко)
Memorial plaque to Oleksandr Koshyts at the Andriivskyi Uzviz building, 22-A (photo by Olha Musiyachenko)

Андріївський узвіз, 22-А. Сучасний вигляд (фото Ольги Мусяченко)
Andriivskyi Uzviz, 22-A. Modern appearance (photo by Olha Musiyachenko)

*Андріївський узвіз, 22-А. Фрагмент екскурсії (фото надане екскурсантами)
Andriivskiy Uzviz, 22A. Excursion fragment (photo provided by excursionists)*

На цьому будинку в грудні 2021 р. відкрили меморіальну дошку Олександр Кошицю. Ще одну розмістили на Андріївському узвозі №13, у будинку Листовничого, де нині розташований Літературно-меморіальний музей М. Булгакова. Але ця адреса не згадується у «Спогадах».

*Меморіальна дошка на Андріївському узвозі, 13
Memorial plaque at Andriivsky Uzviz, 13*

Наступна локація доволі романтична. Це вулиця Петра Сагайдачного (тоді — Олександрівська), де семінаристи мали звичку ходити “дивитися на панночок і реготати». Бо по тій же вулиці «ходили на прогульку пансіони гімназисток подільської гімназії Новицької. Звичайно, якщо йде на прогульку такий пансіон, то волочиться за ним згряя семінаристів або гімназистів. Коли ряд дівчат повертає назад, тоді є надія побачити свою симпатію, але тільки один мент, поки не повернеться й класна дама, що йде ззаду наче вірний цербер... Боже, як я сміявся з тієї семінарської звички, але й сам нарешті почав ходити після того, як помітив у тому ж таки пансіоні Новицької Марту Сапак»¹³. Ці епізоди доволі цікаві з точки зору спілкування тогочасної молоді. Невдовзі між Олександром Кошицем і Мартою розпочалося “листування” через друга, який мав легальний доступ до пансіону: передавали книги з зашифрованими посланнями. Пізніше навіть домовилися про зустріч, під час якої, щоправда, майже не говорили.

Окремо варто сказати про відвідини танцювальних класів на Подолі: «Зате всі ми захоплювались танцями і брали лекції в танцюлясі Вебса, проти Успенського Собору на Подолі. Курс науки для учнів коштував 2 карбованці за цілий курс, а з мазуркою 4 карб. Як тепер пам'ятаю широку і довгу залю з навощеною підлогою. Під стінами стоять стільці, на яких парочками сидять учні: “прикащики” з Подолу (клерки з крамниць), якісь панночки, яких ми дражнили “семушками” (насіння), що вимовляли замість ш – с, замість щ – сц, кокетуючи по-подільськи, цілком як у п'єсі: “За двома зайцями” Проня Прокіповна...»¹⁴.

Завершується маршрут на Контрактовій площі, неподалік від Київської духовної семінарії та Київської духовної академії. Київська духовна семінарія, як згадує Олександр Кошиць, була тоді цілковито просякнута українським духом. Дослідник Ігор Гирич називає її “головним осередком українського руху в Києві на початку 1890-х”¹⁵.

Олександр Кошиць із захватом згадував перший рік семінарії, який був сповнений новими враженнями: «...так що все в пам'яті змішалось в якомусь поетичному тумані... . Тоді я вперше попав на оперу.... А взагалі семінарія у відношенні українського співу стала для мене цілковитим одкровенням, новий світ! Перерва між лекціями перетворювала кожен клас на хор. Пісня бушувала, неслась то з одних, то з других дверей, так що помічникам інспектора немало роботи бігати і встановляти тишу! Тут в семінарії я вперше почув аранжовки Лисенка, які надовго звели мене з ума, створили для мене музичний національний світ та дали непереможний, вже свідомий потяг до рідної пісні»¹⁶. Таке ставлення серед семінаристів до української пісні й музики є яскравим маркером національної ідентичності. Значення мистецтва у процесах національного відродження, пошуках власного коріння, ідентичності було і залишається надзвичайно важливим. Тому завершується екскурсія виконанням однієї з народних пісень, близької до репертуару згадуваної у спогадах.

До маршруту не увійшла велика частина локацій. У перспективі екскурсія може бути розширена шляхом включення помешкань на Андріївському узвозі, локації на розі Борисоглібської і Братської вулиць (перше помешкання семінарських часів),

¹³ Кошиць, О. Спогади. С. 156.

¹⁴ Кошиць, О. Спогади. Ч. 1. С. 267.

¹⁵ Гирич, І. Магдебурзьке серце Києва. Київ: Либідь. 2014. С. 43.

¹⁶ Кошиць, О. Спогади. Ч. 1. С. 244-245.

згадуваних храмів, концертних залів, освітніх установ і розважальних закладів. Або може бути розроблена серія тематичних маршрутів.

Іншим напрямом розвитку досліджуваної теми може стати перевидання спогадів Олександра Кошиця, видання яких зараз можна знайти лише в букіністичних крамницях і профільних бібліотеках. Це може стати електронне інтерактивне видання у форматі PDF, доповнене внутрішньо текстовими примітками-коментарями від експерта-історика, а також гіперпосиланнями на додаткову інформацію у різних форматах (відео, текстові довідки, сайти, наукові дослідження та розвідки, подкасти та інші аудіоформати). Такий проєкт вже мав успішну апробацію на Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції «Дослідження молодих вчених: від ідеї до реалізації», де посів друге місце за напрямом «Наука та культура: збереження та популяризація історико-культурної спадщини» (авторка проєкту: Дарина Кучережко).

References

- Нурч, І. (2014). *Mahdeburzke sertse Kyieva [The Magdeburg heart of Kyiv]*. Kyiv: Lybid. 88.
- Косиць, О. (1947). *Spohady. [Memoirs]*. 1. Vinnipeh. 376.
- Косиць, О. (1995). *Spohady. [Memoirs]*. Kyiv: Rada. 384.
- Musiiachenko, O. S. (2016). *Doslidzhennia obrazu muzychnoho zhyttia Kyieva druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. na storinkakh drukovanykh dzherel [Study of the image of Kyiv music life in the second half of XIX – early XX century from the pages of printed sources]*. *Naukometrychnyi zhurnal Science Rise*, 9, 1 (26). 23-31.
- Starytskyi, M. (1967). *Vybrani tvory [Selected works]*. Kyiv: Dnipro. 496.
- Shlonskyi, D., Braslavets, O. (2008). *Andriivskyi uzviz. Yoho istoriia ta putivnyk po Muzeiu odniiei vulytsi [Andrew's Descent. Its history and a guide to the One Street Museum]*. Lviv-Kyiv. 160.